

Working paper 2002-21

Utvärderingsspelet

JAN-ERIC DEGERBLAD,

OLLE EDQVIST OCH SAM HÄGGLUND

Institutet för studier av utbildning och forskning
Drottning Kristinas väg 33D
SE-114 28 Stockholm
www.sister.nu

ISSN 1650-3821



INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	2
UTVÄRDERING SOM FÖRHANDLINGSSPEL	3
FORSKNINGSKATEGORIER	6
UTVÄRDERINGSOBJEKT	10
TRE TYPER AV UTVÄRDERINGSSPEL	11
<i>Utvärdering av grundforskning</i>	12
<i>Utvärdering av riktad forskning</i>	12
<i>Utvärdering av strategisk forskning</i>	14
REFERENSER	15

INLEDNING

If you look back too often upon the steps you have taken, you may stumble and fall.

Francis Bacon

Forskning har vuxit i betydelse för samhällsutvecklingen. Med detta har följt ökade medel till forskning och ökad uppmärksamhet. Pressen, statsmakterna och allmänheten ställer frågor om avkastning och nytta, vilket ökar kraven på insyn och kontroll. Ett instrument för detta är utvärderingar. Det finns naturligtvis andra instrument för kontrollen, t ex regleringsbrev och uppdrag från staten, administrativ kontroll med revision och ekonomisk uppföljning, anslagsgivning via forskningsråd och andra finansiärer där ansökningar leder till anslag och kontrakt, tjänstetillsättningar etc. Utvärderingen är dock mer specifik och långtgående. Det vanligaste är att den genomförs under en pågående verksamhet för att ge underlag för beslut om förändringar eller avslutande av stöd. Ibland görs också en utvärdering efter verksamhetens avslutande för att samla erfarenheter för framtiden (sk summativ utvärdering).

Det är framför allt under 1980-talet som forskningsfinansiärer i allt större utsträckning börjar använda sig av utvärderingsinstrumentet. Ett exempel är England där utvärdering av universitetens forskningsenheter har gjorts under lång tid (Research Assessment Exercise) med femåriga intervall. Utfallet av dessa utvärderingar blir sedan grundval för medelsfördelningen till forskningen, och därför lägger också institutionerna stor vikt vid utvärderingarna. Det finns en omfattande debatt om resultaten av dessa utvärderingar och hur de hanteras, men få systematiska studier av konsekvenserna för forskningen av dem.

Kontrollinstrument påverkar naturligtvis den verksamhet som kontrolleras – det är ju faktiskt avsikten. Dock omges ibland utvärderingar av en föreställning om att en utvärdering är en neutral åtgärd och att man kan bedöma en verksamhet utan att den påverkas. Emellertid har forskningsutvärderingar effekter på forskningsverksamheten – oftast oavsedda. Vilka dessa är beror naturligtvis på *vad* det är som utvärderas, av *vem* det görs och i vilket syfte, samt slutligen också på *hur* utvärderingen genomförs.

En typ av indirekt påverkan som regelbundet återkommande utvärderingar kan ha på den verksamhet man utvärderar är att verksamheterna successivt anpassas till utvärderingarnas

form, kriterier och periodicitet. Vad som i det sammanhanget vore särskilt bekymmersamt från forskningens perspektiv är om utvärderingarna resulterar i en slagsida mot effektiv resursanvändning snarare än långsiktigt hög forskningskvalitet. Om forskningen är originell och bryter ny mark kanske betydelsen av den inte först uppfattas. Stora upptäckter kan behöva lång tid för att mogna fram – och hur skall en utvärdering kunna mäta resultat i det fallet? Det vetenskapliga arbetet bakom några riktigt stora vetenskapliga genombrott skulle förmodligen inte fått särskilt bra bedömning i en utvärdering – ett exempel skulle kunna vara Darwins forskning som ledde fram till evolutionsteorin, men där Darwin tog 20 år på sig för att slutföra och publicera sitt stora arbete.

Traditionellt genomförda utvärderingar med starkt tryck på kvantifiering gynnar alltså kanske inte forskningen på lång sikt. Utvärderingskriterierna får en styrande effekt som inte avsågs genom att forskargrupper och institutioner förbereder sig på dem genom att anpassa publicering och arbetsmetoder så att de kan förväntas få bra mätvärden. Därtill kommer att regelbundet återkommande utvärderingar tar tid och resurser i anspråk.

I forskningssammanhang har de som utvärderas ofta ett betydande inflytande över utvärderingen, större än vad man kanske först tror. Det kan gälla både uppläggning, frågeställningar men även val av utvärderare. Vår utgångspunkt i det följande är därför att utvärderingen betraktas som ett *förhandlingsspel*, där utvärderande och utvärderade parter interagerar – med hjälp av olika typer av förhandlingstaktiska metoder – i en pågående process om resursfördelning och verksamhetsinriktning.

UTVÄRDERING SOM FÖRHANDLINGSSPEL

Som nämnts görs forskningsutvärderingar i syftet att undersöka i vilken mån en verksamhet har uppfyllt de målsättningar man uppställt, krav man blivit ålagda att uppfylla eller helt enkelt allmänna kvalitets- eller effektivitetskriterier för den aktuella typen av verksamhet. Mot denna bakgrund ligger det implicit i utvärderingsinstrumentet, att resultatet av utvärderingen bör bli att verksamheten förändras i riktning mot de slutsatser som blir följden av utvärderingen. Detta är ett närmast trivialt konstaterande.

Mindre trivial är emellertid insikten att utvärderingar inte alltid genomförs med syftet att förändra en verksamhet. Istället kan det handla om att legitimera en ny satsning eller en pågående verksamhet, att legitimera en underlåtelse att satsa på – eller behålla – en verksamhet. Mot denna bakgrund skulle vi kunna definiera utvärderingar som "undersökningar utförda i avsikt att analysera effekter av en företeelse, med syftet att utmynna i en handling av något slag som berör företeelsen ifråga". Med handling menar vi då inte endast aktiva/produktiva handlingar utan även preventiva handlingar eller underlåtelsehandlingar. (Jfr fig. 1 nedan)

	<i>Aktiva handlingar</i>	<i>Underlåtelsehandlingar</i>
<i>Produktiva</i>	Producera något Tillintetgöra något	Underlåta att producera något Underlåta att tillintetgöra ngt
<i>Preventiva</i>	Bevara något Undertrycka något	Underlåta att bevara något Underlåta att undertrycka något

Fig. 1: Typologi över handlingar¹

Ett mycket vanligt skäl till att utvärderingar genomförs är att skapa argument för att fortsätta finansieringen av en verksamhet, t ex ett stort centrum eller en vetenskaplig anläggning. De stora årliga kostnaderna måste försvaras i en beslutsfattande styrelse och då kräver styrelsen en utvärdering där resultat och genomförande av uppgifter har granskats.

Utvärderingar utförs alltså i ett socialt sammanhang, där de utvärderande och utvärderade parterna är involverade i någon form av förhandling sinsemellan. Det innebär t ex att enbart det faktum att en framtida utvärdering "aviseras" kommer att påverka verksamheten ifråga: genom att man anpassar verksamheten till förväntade utvärderingskriterier, genom att man söker påverka utvärderingens form och inriktning, genom att man påbörjar en "intern" utvärdering mm.

Utvärderingen i sig kan också vara ett instrument i själva förhandlingen om en fördelning av resurser, ett påtryckningsmedel för att förändra verksamheten i enlighet med utvärderarens kriterier. I den mån utvärderingsinstrumentet standardiseras och schabloniseras, kan man också förvänta sig att verksamheterna successivt anpassas till en form som lätt kan infogas i de förutbestämda ramar som detta innebär. En anpassning kan också ske enbart utifrån det faktum att regelbundet återkommande utvärderingar tar tid och resurser i anspråk, vilket kan

¹ Hägglund (1987), s. 186.

leda till att utvärderingen ”inkorporeras” i, och blir en del av, den ordinarie verksamheten. Detta kan då också i sin tur resultera i en slagsida gentemot de utvärderingskriterier som används; man fokuserar på effektivitets- snarare än originalitetskriterier på grund av att de föregående är lättare att operationalisera.

Men de som utvärderas har ofta ett starkt inflytande över utvärderingen. Därför kan utvärderingen betraktas som ett förhandlingsspel. Det innebär att spelteoretiska resonemang blir användbara i analysen. Eftersom det (normalt) handlar om förhandlingar mellan organisationer, kan också organisationsteoretiska resonemang användas i analysen, t ex på vilket sätt organisationens interna besluts- och förankringsprocess tillgår. En spelteoretisk ansats innefattar analyser av olika taktiska metoder som används i förhandlingsspelet, och vilka effekter dessa haft. Om vi skiljer mellan vilken typ av relation som föreligger mellan parterna – makt- eller beroenderelation – och vilken typ av spel det handlar om – nollsumme- eller variabelsummespel – kan vi särskilja fyra grundläggande typer av taktiska metoder i ett förhandlingsspel. (Jfr fig. nedan)

	<i>Typ av spel</i>	
<i>Typ av relation</i>	<i>Nollsummespel</i>	<i>Variabelsummespel</i>
<i>Maktrelation</i>	Hot	Kontroll av agendan
<i>Beroenderelation</i>	Eftergift	Argumentering för konsensus

Fig. 2: Typologi över förhandlingstaktik²

Motivet att använda spelteoretiska resonemang i en analys av forskningsutvärderingars effekter är att det underlättar en fokusering på sambandet mellan processen och det faktiska utfallet i den enskilda fallstudien. Möjligheterna blir då större att dra generella slutsatser om de mekanismer som styr resursfördelning och verksamhet i det forskningsfinansiella systemet.

² Hägglund & Degerblad (2002)

FORSKNINGSKATEGORIER

Det sätt på vilket utvärderingar genomförs – metoder som används, kriterier som tillämpas eller hur förhandlingarna genomförs – måste självfallet i någon mening anpassas till *vilken typ* av forskning som utvärderingarna avser att bedöma. Eftersom forskning inte är någon homogen aktivitet, skiljer sig också dess metoder, dess etiska grundsyn och dess kunskapsmässiga utgångspunkter mellan olika vetenskapsområden. Forskningen är givetvis i olika avseenden avhängig den samhälleliga situationen och förändras över tiden. Olika behov och grundläggande trosuppfattningar påverkar det vetenskapliga arbetet. Detta får också konsekvenser för vilka utvärderingsinstrument som kan eller bör användas för respektive forskningstyp.

Eftersom vi här intresserar oss för forskningen i dess samhällspolitiska roll, dvs hur samspelet mellan anslagsgivande myndigheter och forskningsinstitutioner genomförs, är det av särskilt intresse att kategorisera olika "forskningspolitiska" paradig, dvs grundläggande idéer om hur forskningen bör bedrivas, vilka målsättningar den skall ha, vilken långsiktighet det vetenskapliga arbetet bör ha och på vilket sätt forskningsresultaten skall tillvaratas.

Den forskningspolitik som idag bedrivs i Sverige likaväl som i flertalet övriga OECD-länder kan beskrivas som uppbyggd av tre "lager" eller skikt, där varje lager är väl avgränsat och t o m isolerat från de andra. Forskningspolitiken utgör alltså inte något homogent system utan kan betraktas som ett kumulativt uppbyggd, sedimenterat system där de olika lagren ackumulerats under decennierna efter 1940. Lagren är inte helt åtskilda utan det finns en viss grad av samverkan mellan dem. De är inlagrade ('intercalated') för att låna ett uttryck från Peter Galison.³

Tre perioder och tre paradig kan urskiljas: forskning som framstegets motor, forskning som problemlösare samt forskning som en källa till strategiska möjligheter.⁴ Paradigmen svarar mot olika sätt att bedriva forskning, olika finansieringssystem, olika institutionella arrangemang och olika relationer mellan forskning och samhälle.

³ Galison (1997). Se också Edqvist (2002)

⁴ Ruivo (1994)

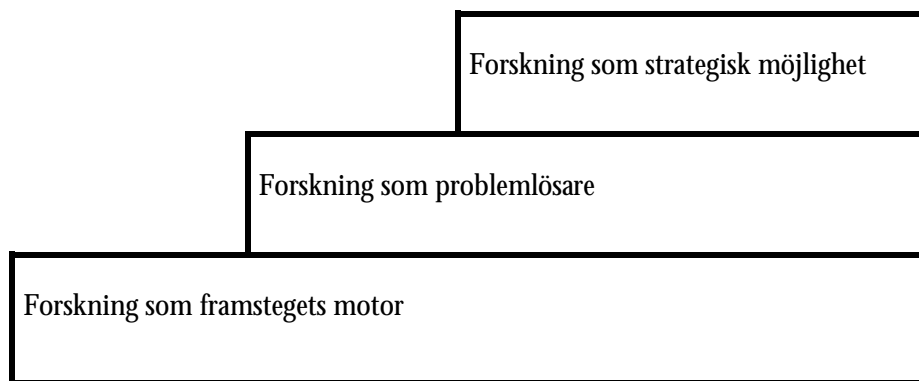


Fig. 3: Typologi över forskningskategorier

En annan tredelning av den forskningspolitiska utvecklingen används i Gibbons et al i boken 'The New Production of Knowledge'. De delar efterkrigsperioden i *politik för vetenskap, vetenskap i politik och politik för teknisk innovation*.⁵ Beteckningarna motsvarar i stort Ruivo's indelning, men hennes benämningar är innehållsmässigt tydligare. Ruivo och Gibbons delar den viktiga iakttagelsen att 1940-talets forskningspolitik med odiskriminerat, icke-specifikt stöd till forskningen inte försvinner när ett nytt forskningspolitiskt lager tillkommer. Inte heller utformas det nya lagret i den gamla forskningspolitiska kontexten, utan det läggs orelaterat ovanpå den gamla politiken, närmast i konflikt med den.

1960-talets utilitaristiska forskningspolitiska avlagring går i viss betydelse tillbaka på en mycket äldre vetenskaplig tradition där den praktiska nyttan av vetenskapligt kunnande var den självklara utgångspunkten för dess utövare. Vetenskap sågs som närmast en magisk öppning för samhället. Energibehov, miljö, klimatförändring, arbetslöshet, cancer och andra pressande frågor och problem för samhället ledde till krav på forskning och ökade forskningsresurser destinerade till området i fråga. Förväntningarna var högt ställda och forskarna lovade snabba resultat. Eftersom i många fall mycket stora investeringar gjordes (t ex för energiforskning) blev det en forskningspolitisk baksmälla när politiker och allmänhet upptäckte att avkastningen av de stora forskningsinvesteringarna var liten i förhållande till förväntningarna – i alla fall i det tidsperspektiv som var aktuellt.

Den följande forskningspolitiska tillnyktringen ledde till en omprövning av politiken. Ett nytt forskningspolitiskt lager skapades nu – forskning för strategiska möjligheter. Tanken var att forskningen skulle vara grundläggande och långsiktig men inriktas mot sådana områden som bedömdes vara av stor vikt för samhället inom viktiga områden (hälsa, försvar, energi,

⁵ Gibbons et al (1994)

industriell produktion, IT osv). Förändringen kom tidigast i USA och hämtades sedan in till Sverige under 1990-talet. Forskningsstiftelserna skapades och inom dåvarande NUTEKs ram initerades kompetenscentra. Även detta lager lades på de tidigare utan större tankar om sambanden eller försök till integration. När det gäller forskningsstiftelsernas tillkomst så skedde detta i stark allmänpolitisk konflikt.

De forskningspolitiska idéer som associeras med respektive lager ersätter alltså inte de tidigare utan tävlar med dem. Vi får en konflikt mellan de olika lagren av forskningspolitik med deras olika uppfattningar om vad som är forskningens och vetenskapens roll i samhället, dess bidrag och arbetssätt. Frågorna och utmaningarna och de olika paradigmen konkurrerar. Förvisso interagerar också de olika lagren och påverkar varandra i viss utsträckning, men det avgörande är att avsaknaden av en gemensam grundläggande förståelse av verksamhetens mål och syfte leder till att interaktionen blir begränsad, villkorlig och ofta motsägelsefull. En gemensam referensram saknas.

De tre forskningspolitiska paradigmen är också möjliga att återföra på den "klassiska" diskussionen om forskningens praktiska *nytta* och inomvetenskapliga *kvalitet*. När Vannevar Bush – rådgivare till Franklin D. Roosevelt – år 1944 myntade distinktionen mellan "grundforskning" och "tillämpad forskning", skapade han härigenom ett begreppssystem som skulle få en fundamental betydelse för efterkrigstidens forskningspolitik. Bush menade att om grundforskningen hålls tillräckligt isolerad från kortsiktigt nyttotänkande, kommer den därigenom att utgöra en kraftfull källa till teknologiska framsteg. Han tänkte sig i princip en linjär modell, där grundforskning leder till tillämpad forskning, vilken leder till utveckling av ny teknologi, vilken i sin tur leder till ökad produktion.

Även om detta har varit den förhärskande synen på skillnaden mellan grund- och tillämpad forskning, har modellen också ifrågasatts. När det nationella forskningspolitiska organet i USA National Science Foundation under slutet av 1980-talet skulle utreda frågan om nya forskningscentra, tog man sig samtidigt an uppgiften att revidera den gamla distinktionen mellan grund- och tillämpad forskning och istället kategorisera forskningen efter *användare*. Resultatet blev en tredelad kategorisering: *fundamental research* med forskningsresultat inriktade på att spridas bland andra forskare och utbildare; *strategic research* med forskningsresultat av intresse för en bred krets av användare utanför vetenskapssamfundet (men också inom), vilka

är möjliga att identifiera vid tidpunkten för finansieringen; och *directed research* med syfte att leverera resultat utifrån den anslagsgivande organisationens specifika behov.⁶

All forskning – eller kunskapsproduktion överhuvudtaget – bedrivs utifrån en kombination av två typer av drivkrafter: en strävan efter *förståelse* respektive ett övervägande av *nytta*. Genom att tyngdpunkten ligger på endera av kategorierna får vi ett schema med fyra ”idealtyper” av forskning, vilket ger en ytterligare dimension i förhållande till den linjära distinktionen mellan grundforskning och tillämpad forskning.⁷ I fyrfältschemat nedan illustreras denna kategorisering:

Forskningen inspirerad av:

		<i>Övervägande av nytta</i>	
		<i>Nej</i>	<i>Ja</i>
<i>Strävan efter fundamental förståelse</i>	<i>Ja</i>	Ren grundforskning	Strategisk forskning
	<i>Nej</i>		Riktad forskning

Fig. 4: Typologi över forskningskategorier

Det nedre vänstra fältet motsvarar forskning som varken har en strävan efter grundläggande förståelse eller har en specifik tillämpning i sikte. Eftersom detta kan inkludera olika typer av forskningssituationer, är det inte lätt att finna en adekvat benämning på detta fält. Det kan t ex handla om en forskning som innefattar en katalogisering eller systematisering av en företeelse utan anspråk på att finna generella förklaringar eller direkta tillämpningar. Det kan också innebära forskning som har som grundläggande syfte att förbättra forskarnas *skicklighet*. Gemensamt för forskning inom denna kategori är att den kan vara ett ”förstadium” till några av de övriga kategorierna.

Skillnaderna mellan dess kategorier av forskning gäller också kraven på resultat, vilket därigenom också återspeglas – eller *bör* återspeglas – i utvärderingarna av respektive kategori. Vad gäller den rena grundforskningen är kraven självfallet *vetenskaplig kvalitet*, mätbart i

⁶ Stokes (1997), s 68

⁷ Jfr Stokes (1997), s 73

vetenskapliga publikationer, bedömningar av vetenskaplig eminens etc. Vad gäller den strategiska forskningen är kraven istället

skapandet av nya resurser av "strategisk" betydelse, dvs användbarheten av forskningsresultaten är viktig utan att man därför fokuserar på den kortsiktiga praktiska nyttan. Kraven på den riktade forskningen är självfallet att den erbjuder lösningen på de specifika problem som den är satt att lösa. Huruvida det sedan sker en generell kunskapstillväxt eller ej blir en fråga av underordnad betydelse. En följd av att kvalitetskraven skiljer sig mellan de olika forskningskategorierna är att utvärderingar måste anpassa kvalitetskriterierna eller -indikatorerna till respektive kategori.

En annan skillnad mellan forskningskategorierna vad gäller kvalitets- eller effektivitetsbedömningar är relaterad till *tidsperspektivet*. Utvärderingar måste självfallet ta hänsyn till de olika kategoriernas anspråk på att producera resultat inom en given tidsperiod. I skalan från ren grundforskning till strategisk forskning och slutligen riktad forskning får vi alltså av naturliga skäl en successivt kortare periodicitet i utvärderingarna. Att kräva att långsiktig kunskapsuppbyggnad skall utvärderas kvantitativt med relativt korta tidsperioder riskerar snarast att bryta samman själva strukturen i den långsiktiga kunskapsuppbyggnaden.

Ytterligare skillnader i utvärderingshänseende mellan de olika forskningskategorierna är relaterade till själva förhandlingsspelet om resurstilldelning. Anslagstilldelning till ren grundforskning involverar vanligen ett tvåpartsspel mellan stat och forskningsinstitution eller -projekt. Här finns normalt ingen "avnämare" med i förhandlingarna. Vad gäller riktad forskning tillkommer i vissa fall avnämare såsom näringslivsbranscher mm, och förhandlingen om resurstilldelningen blir i de fallen ett trepartsspel. Den strategiska forskningen, slutligen, utformas normalt som ett tvåpartsspel mellan beställare och forskare, även om den i vissa fall kan få karaktär av ett trepartsspel med både beställare, utförare och avnämare som deltagare.

UTVÄRDERINGSOBJEKT

En utvärdering blir naturligtvis beroende av vad som utvärderas – utvärderingen är objektberoende. De viktigaste objekten är anläggningar, institutioner, program, projekt samt personer. Den sista kategorin av utvärderingar är grundläggande i den akademiska världen

och görs framförallt i samband med tjänstetillsättningar, även om vissa länder har börjat granska lärares, forskares och professorers gärning med regelbundna mellanrum (Schweiz t ex). Institutionen, den grundläggande enheten i universitetsorganisationen, kan variera från en professor med några doktorander och kanske en lärare, till moderna storinstitutioner med flera hundra anställda. Att utvärdera en sådan enhets forskning är en uppgift som öppnar för förhandlingsspel: vad skall utvärderas, vilken tidsperiod, vilka kriterier, av vem osv. Anläggningarna kan vara mycket stora – svenska exempel är MAX-lab och renrummen för mikroelektronik i Göteborg, Stockholm och Uppsala.

Utvärdering av projekt och program görs regelmässigt av alla finansörer i samband med finansieringsbeslutet (*ex ante*-utvärdering). Projekt och program kan granskas när de är under genomförande (*ad interim*) eller när de är avslutade (*ex post*). Det är naturligtvis inte alltid helt klart hur dessa gränslinjer skall dras och detta ligger i utvärderingsspelets natur. Kanske något som utvärderarna anser eller vill skall vara en slututvärdering uppfattas eller drivs av de som utvärderas som början till nästa fas i programmet, dvs en mellanutvärdering.

TRE TYPER AV UTVÄRDERINGSSPEL

I likhet med forskning är alltså utvärdering inte en homogen verksamhet, utan är beroende av målen för och anspråken på den kategori av forskning som den är satt att bedöma. Det innebär att en studie av utvärderingars effekter måste utgå från dessa skilda förutsättningar. Med den utgångspunkt vi definierat har vi identifierat tre modeller eller idealtyper av utvärderingsspel vad gäller program, projekt eller person: utvärdering av grundforskning, av riktad forskning och av strategisk forskning. Dessutom tillkommer utvärderingen av en enskild forskningsinstitution, som i vissa fall kan leda till att alla tre forskningskategorierna kan vara inblandade.

I en analys av förhandlingsspelet i utvärderingar, är det väsentligt att söka klargöra utvärderarens egentliga *motiv* att genomföra utvärderingen. Förutom det givna motivet att ta reda på huruvida en satsning har gett lyckade resultat eller ej, t ex som ett underlag för vidare resurstilldelning, kan utvärderingen också ha ett närmast omvänt syfte, nämligen att *legitimera underlåtenheten* att satsa på en viss forskningsverksamhet. Det är ju inte orimligt att föreställa sig, att det från forskningsfinansierarens sida kan finnas kriterier för bedömningar av forskningsverksamhet som *inte* är baserade på vetenskaplig kvalitet eller praktisk nytta.

Utvärdering av grundforskning

Kvalitetsbedömning av grundforskning sker utifrån antagandet att forskningens "avnämare" är det vetenskapliga systemet självt. Om det samlade forskarkollegiet inom respektive kunskapsområde bedömer forskningen vara av hög kvalitet, så är detta utslagsgivande. Det är givet att utvärderingar och kvalitetsbedömningar måste anpassas till denna utgångspunkt.

För att undvika kollegial "bias" i utvärderingar av denna typ är det vanligt att använda internationell expertis i utvärderingskommittéerna. Samtidigt förekommer det ofta i praktiken att de utvärderade forskarna har visst inflytande över urvalet av experter i bedömningsgruppen. Det innebär att målsättningen om utvärderingens "oberoende" i många fall blir svår att uppnå, inte minst på grund av att tillgången på tillräckligt kvalificerade bedömare kan vara begränsad. I själva verket ligger det en inneboende motsättning i de samtidiga kraven på att utvärdering av grundforskning endast kan ske utifrån inomvetenskapliga kriterier och att utvärderarens slutsatser skall vara opåverkade – eller oberoende – av den utvärderade parten. Kvaliteten på en utvärdering kan sammanhånga med hur detta dilemma hanteras.

I denna mening blir utvärdering av grundforskning ett "slutet system", där forskarna själva har inflytande över utvärderingen och över vilka kriterier som skall användas. Men samtidigt är utvärderingen ett sätt för statsmakterna att avgöra huruvida den satsning man gör på grundforskning är "värdefull" för samhället i någon mening. Indirekt och kanske utsagt kommer alltså även i detta fall "nyttokriterier" att aktualiseras – låt vara samhällliga och *baserade* på inomvetenskapliga kriterier.

Antagandet om att grundforskningen har en långsiktig samhälllig nytta innebär också att utvärderingen av grundforskning normalt är ett variabelsummespel, där man antar att satsade medel kommer tillbaka till samhället i form av ny kunskap som i sin tur kan leda till ökad produktion, effektivitet eller "samhällskvalitet". Mot den bakgrunden blir konsensusstrategin dominerande i förhandlingen. Tvåpartsspelet mellan stat och forskningsinstitution (-projekt) kan emellertid i vissa fall få karaktären av ett nollsummespel, där hotet om indragna forskningsmedel beledsagar utvärderingen.

Utvärdering av riktad forskning

När det gäller riktad forskning är det givet att nytto- och relevansaspekterna måste tillmätas stor vikt. Mot den bakgrunden är det intressant att notera att en del svenska sektorsorgan inte

uttryckligen anger relevanskriterier i sina forskningsutvärderingar. Det innebär inte att relevans*bedömningar* inte görs, men att dessa inte artikuleras. Hos flertalet myndigheter finns policydokument för forskningen antagna, men de är vanligen inte operationaliserade för att kunna välja ut eller utvärdera forskningsprojekt. I vissa fall görs relevansbedömningen inom ramen för en nämnd eller ett råd, ofta med externa grupper representerade.

Det är emellertid ofta svårt att fånga in "avnämarna" på ett meningsfullt sätt i relevansbedömningarna. Om forskningen berör så pass allmänna och generella områden som t ex vägfrågor eller energifrågor, kan det vara mycket vanskligt att avgränsa en "avnämargrupp", åtminstone så att denna kan fungera i utvärderingshänseende. Om relevanskriteriet verkligen skall komma till uttryck är det nödvändigt för myndigheterna att försöka göra dessa definitioner av avnämare, så att man kan finna representativa organisationer eller personer att företräda dessa grupper.

Även inom den riktade forskningen baseras utvärderingar självklart på bedömningar av *kvalitet*. I det sammanhanget är det emellertid väsentligt att framhålla att kvalitet inom riktad forskning är någonting helt annat än kvalitet inom grundforskning. Med kvalitet i den riktade forskningen bör avses sådan forskning som uppfyller beställarens eller avnämarens krav eller "behov", på kort eller lång sikt. Trots detta ser vi ofta hur riktad forskning kvalitetsbedöms som om den vore grundforskning – och detta kan uppfattas som en del av förhandlingsspelet där forskarna starkt påverkar kriterier och agenda för utvärderingen.

Den metodologiskt svåra frågan i utvärderingar av riktad områdesforskning borde vara att finna utvärderingsformer – "kvalitetsarbete" – där man kan operationalisera avnämarens "behov". I många fall handlar det ju om något helt annat än dagsaktuell nytta eller användbarhet. Behoven kan i många fall vara outtalade och långsiktiga, och kräver därigenom ett särskilt analysarbete för att kunna identifieras.

Svårigheten att analysera avnämarens långsiktiga behov – särskild vad gäller områdesforskning – innebär att dessa utvärderingar ofta involverar "agendasättning" som en viktig förhandlingsstrategi. Med andra ord handlar trepartsspelet – finansär, avnämare, forskningsinstitution – i stor utsträckning om vad utvärderingen skall utvärdera, vilka kriterier som skall användas, vilka metoder som skall tillämpas, vilken periodicitet utvärderingarna skall ha etc.

Utvärdering av strategisk forskning

Strategisk forskning är grundforskning som genomförs med förväntning om att den kommer att skapa en bred kunskapsbas som antas ha förutsättningar att lösa kända nutida eller framtida praktiska problem.⁸ Forskningsprogrammen är i allmänhet långsiktiga; ofta spänner de över fem år eller längre och de är öppna i den meningen att finansiären lämnar ganska fria händer åt forskargruppen eller forskningsledaren att bestämma över vilka delprojekt som skall bära upp programmen och deras inriktning, och därmed väsentligen hela verksamheten.

En utvärdering görs normalt innan programmet startas, oftast under genomförandet samt i allmänhet när kontraktperioden löper ut eller alldeles innan slutförandet. Utvärdering av strategisk forskning aktualiserar likartade problem som gäller utvärdering av riktad forskning. Också här är uppgiften att utvärdera dubbel, eftersom forskningens vetenskapliga kvalitet bara är det ena kriteriet medan det andra är att bedöma dess betydelse för att 'lösa nutida eller framtida praktiska problem'. Den vetenskapliga kvaliteten måste bedömas genom någon form av peer-review process, medan fältet för hur relevansfrågorna skall hanteras är öppnare eftersom klara traditioner saknas. Är det de framtida användarna av produkterna eller tjänsterna som i någon form skall fälla omdömet eller är det tillverkare av dem som bör tillfrågas? Med tanke på det långa tidsperspektiven och den stora osäkerheten om utfallet uppkommer en rad frågor – vem är egentligen användare eller tillverkare? Hur hanteras jävsfrågor? Hur vägs de vetenskapliga frågeställningarna och relevansfrågorna samman? Utrymmet för förhandlingsspel är betydande.

Den strategiska forskningens blandade karaktär innebär att olika typer av spel och förhandlingsstrategier aktualiseras. Utvärderingen av den mer grundforskningsinriktade strategiska forskningen är normalt ett variabelsummespel där en dominerande förhandlingsstrategi är sökandet efter konsensus. I andra fall kan det handla om utvärderingar med explicit syfte att användas som fördelningsinstrument, vilket därigenom resulterar i ett nollsummespel med hot om indragna medel.

⁸ Irvine & Martin (1984)

REFERENSER

- Becher, T (1985) "Research Policies and their Impact on Research", i Wittrock, B & Elzinga, A (eds) (1985) *The University Research System. The Public Policies of the Home of Scientists*, Almqvist & Wiksell International
- Benner, Mats & Sandström, Ulf (2000) "Institutionalizing the triple helix: research funding and norms in the academic system", *Research Policy* 29.
- Benner, Mats (2001), *Kontrovers och konsensus : Vetenskap och politik i svenskt 1990-tal*, Stockholm, SISTER rapport 1.
- Carlsson, J, Köhlin, G. & Ekblom, A. (1994), *The Political Economy of Evaluations – International Aid Agencies and the Effectiveness of Aid*, Macmillan
- Degerblad, Jan-Erik & Hägglund, Sam (2001), *Akademisk frihet – en rent akademisk fråga*, Högskoleverket
- Edqvist, Olle (2002), "Forskningspolitikens tre världar", i Sandström, Ulf (ed) *Det nya forskningslandskapet : Perspektiv på vetenskap och politik* (SISTER).
- Galison, Peter (1997), *Image and Logic*, Chicago, Univ. of Chicago Press.
- Gibbons, Michael et al (1994), *The New Production of Knowledge*, London, Sage
- Hemlin, S (1991) *Quality in Science. Researchers' Conceptions and Judgments*, Psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Hägglund, Sam (1987), "Planering som förhandlingsspel – utkast till en planeringsteoretisk analysmodell", i *Storstockholmsproblemet – dess uppkomst, politisering och lösning* KTH
- Hägglund, Sam & Degerblad, Jan-Erik (utkommer 2002), *Den europeiska erfarenheten – Arbetslivets institutionella villkor i Sverige, Tyskland och Italien*, Arbetslivsinstitutet
- Irvine, John & Martin, Ben R. (1984), *Foresight in Science. Picking the Winners*, Pinter Publ. London and Dover N.H.
- Luukkonen, T & Stähle, B (1993) *Evaluation of Research Fields - Scientists' Views*, Nord 1993:15
- Luukkonen, T & Stähle, B (1991) "Follow-up and Use of Evaluations", i *Research Evaluation. Proceedings of a Conference*, Rapport 20/91 NAVFs utredningsinstitut
- Nydén, Mikael (1992) *FoU utvärdering och användning En studie av utvärdering av forskning och utvecklingsarbete dess organisation och användning* Byggeforskningsrådets vetenskapliga nämnd 1992:1

Ruivo, Beatriz (1994), "'Phases' or 'paradigms' of science policy?", *Science and Public Policy*, June 1994, s. 157-164

Stokes, Donald (1997), *Pasteur's Quadrant : Basic Science and Technological Innovation*, Washington, D.C., Brookings Institution Press

Vedung, Evert (1994), *Utvärdering i den offentliga sektorn*, Stockholm, Fritzes

Weinberger, Hans (1997), *Nätverksentreprenören : en historia om teknisk forskning och industriellt utvecklingsarbete från den Malmska utredningen till Styrelsen för teknisk utveckling* Stockholm, Avd. för teknik- och vetenskapshistoria, Tekniska högskolan

TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPER

- 2001:1 Alexander Kanaev & Albert Tuijnman : *Prospects for Selecting and Using Indicators for Benchmarking Swedish Higher Education*
- 2001:2 Lillemor Kim, Robert Ohlsson & Ulf Sandström : *Kan samverkan mätas? Om indikatorer för bedömning av KK-stiftelsens satsningar*
- 2001:3 Jenny Beckman, Mats Brenner, Olle Persson & Ulf Sandström : *Nya arbetsformer inom diabetesforskning – studier kring en nätverksatsning*
- 2001:4 Ulf Sandström : *Om den svenska arkitektur-, bostads- och stadsbyggnadsforskningens karaktär*
- 2001:5 *Verksamhetsberättelse 1999-2000, Föreningen för studier av forskning och utbildning*
- 2001:6 *Kunskapssystem i förändring, Verksamhetsprogram 2001-2003*
- 2001:7 Martin Meyer : *Science & Technology Indicators Trapped in the Trippel Helix?*
- 2001:8 Bo Persson : *Reluctant Agencies : Sectorial Agencies and Swedish Research Policy in the 1980s*
- 2002:9 Sverker Sörlin: *Cultivating the Places of Knowledge*
- 2002:10 Lillemor Kim: *Masshögskolans paradoxer – fem inlägg i den svenska högskoledebatten*
- 2002:11 Henry Etzkowitz: *The Triple Helix of University - Industry - Government : Implications for Policy and Evaluation*
- 2002:12 PREST, University of Manchester: *A Comparative Analysis of Public, Semi-Public and Recently Privatised Research Centres*
- 2002:13 Maria Wikhall: *Culture as Regional Attraction : Migration Decisions of Highly Educated in a Swedish Context*
- 2002:14 Göran Friberg: *Svenska Tekniker 1620-1920 : Om utbildning, yrken och internationell orientering*
- 2002:15 Hans Löf & Almas Heshmati: *The Link Between Firm Level Innovation and Aggregate Productivity Growth : A Cross Country Examination*
- 2002:16 Sverker Sörlin: *Fungerar forskningssystemet?: Några strategiska frågor för strategisk forskning*
- 2002:17 Tobias Harding, Ulf Sandström, Sverker Sörlin & Gella Westberg: *God avkastning på marginellt risktagande? Bidrag till en utvärdering av nordiskt forskningssamarbete inom ramen för NOS.*
- 2002:18 Ingrid Schild & Sverker Sörlin: *The Policy and Practice of Interdisciplinarity in the Swedish University Research System*
- 2002:19 Henrik Karlsson: *Konstnärlig forskarutbildning i Norden*
- 2002:20 Laila Abdallah: *Resultat eller process : Trender inom utvärdering av svensk högskoleutbildning under 1990-talet*